

Eğer Ben Değişirsem, Ben Olamam mı?

Ayhan SOL
ODTÜ Felsefe Bölüm

Bu yazıyı kısa bir süre önce kaybettiğimiz sanat, bilim ve felsefe aşığı sevgili dostum Şahin Okay'ın anısına ithaf ediyorum.

Felsefenin en karmaşık ve bir o kadar da ilginç konularından biri kişi aynılığı bir kişinin nasıl olup da zaman içinde değişirken aynı kaldığı konusudur. Bu sorun, uzay ve zamanda var olan nesnelerin aynılığı fiziksel nesnelerin zaman içinde değişirken aynı kalması konusunun bir alt kümesini oluşturur. Tartışmaların birçoğu her ikisinde de ortak olsa da, tahmin edileceği gibi konu insan/kişi olduğunda çok daha ilginç durumlar ortaya çıkmaktadır. Bazen felsefecilere bile pes dedirten, düş gücümüzü zorlayan en fantastik örnekler kişi aynılığı (personal identity) konusunda ortaya çıkar. Sanırım felsefecilerin “adını çıkararak” bu tür “acayip” örnekler ve düşüncelerdir. Oysaki kişi aynılığı sorunu günlük hayatımızda çok sık olmasa da karşılaştığımız/karşılaşılabileceğimiz, hatta bazen felsefi olarak ilginç olduğunu bilmeden üzerinde düşündüğümüz bir konudur. Orta yaşa yaklaşmış herkes hiç olmazsa bir kez çocukluk veya gençlik resimlerine buruk bir şekilde bakıp da “Bu çocuk/genç gerçekten ben miydim?” diye sormuştur. Bizi bu soruyu sormaya iten kuşkusuz kişi aynılığı/sürekliliği konusu kadar “Ben gerçekten kimim?”, “Yaşamımın/yaşamın anlamı nedir?”, “Ben neden varım?” gibi felsefi sorular da olabilir. Daha az özlemler ve sıklıkla sorulan ama pratik olarak daha önemli olan sorular, ahlaki veya hukuki sorumluluk konusunda ortaya çıkar. Ülkemizde özellikle siyasi davalarda sıklıkla duyduğumuz “zaman aşımı” kişi aynılığı konusuyla yakından ilişkilidir. Neden suçlar/bazı suçlar zaman aşımına uğrar? Sanırım (başka birçok şeyin yanında) insanın zaman içinde değiştiği ve artık o suçtan dolayı ceza almasının anlamı kalmadığı düşünülür. Özellikle şartlı salıvermenin koşulu,

kişinin “iyi yönde” değiştiğine olan inançtır. Bir daha suç işlemeyecek kadar (en azından “normal” insanlar kadar) “düzeldiğine” inanılır şartlı salıverilecek kişinin. Diğer yandan zaman geçtikçe sorumluluk/suçluluk duygumuz da zayıflar. Bu da kendimizi zamanında o suçu/kabahati işleyen kişiyle daha az özdeşleştirdiğimiz anlamına gelir. Hiç birimiz çocukken komşunun bahçesinden birkaç meyve aşırığımız için kendimizi suçlu hissetmeyiz, zamanında hissetmiş olsak bile. Bunun nedeni kendimizi artık o çocuk olarak görmeyiz. Geçmişimizdeki başka birisidir o neredeyse. Çok uzak bir akraba çocuğu gibi. Ama bir yandan da onun *kendi* çocukluğumuz olduğunu biliriz. Peki, ama nasıl?

Kendimiz ve başkaları zaman içinde değişerek nasıl aynı kalırız? İnsan değişse bile değişmeyen, bizi kişi yapan bir töz mü vardır, yoksa değişim olsa bile bu sürekli bir biçimde olduğu için biz o şeyi/kişiyi aynı mı sanırız/sayarız? Mesela çok sevdiğiniz bir pantolona kıyamayıp yıllar boyunca ona yama yapsanız ve sonunda pantolonunuzun ilk kumaşından bir tel bile kalmasa onu hala kendi pantolonunuz gibi görür müsünüz? İnsanların

vücudundaki bütün atomların 6-7 yılda bir tamamen yenilediği söyleniyor. Peki o halde pantolonu benim eski pantolonum, vücudumu benim vücudum yapan nedir? Yukarıda belirttiğim gibi ben bu yazıda genel olarak uzay ve zamanda (isterseniz uzayzamanda) varolan nesnelere zaman içindeki aynılığından (temporal identity) söz etmeyeceğim. Sadece zaman içinde kişi aynılığı konusunu irdeleyeceğim.

Kişi aynılığı konusunu ilk açan filozof John Locke'tur (1632-1704). Locke kişi'yi bilinç ile tanımlar ve zaman içindeki kişi aynılığını da bilincin sürekliliğiyle (bellek) özdeşleştirir. Bu durumda, uykuda geçen süreler bizim "kişi"liğimizin bir parçası sayılmaz demek durumundayız çünkü o sırada bilinçli değiliz. Locke bu tür sorunlarla başa çıkabilmek için 'kişi' ile 'insan' arasında ayırım yapar. Her ne kadar bilinçsiz olduğumuz zamanlar kişi sayılmasak da aynı insan sayılabiliriz. İnsanın (ama kişinin değil) aynılığı biyolojik sürekliliğe bağlıdır. Bu durumda geçmişimizde hatırlamadığımız dönemler ve olaylar bizim kişi hanemize yazılmaz. O zaman bu durumda hatırlamadığımız olaylardan dolayı ahlaki veya yasal sorumluluğumuz da olmayacaktır? Locke böyle bir iddianın en azından hukuktaki uygulamalarla çeliştiğinin farkında olduğundan kişi olarak değil *insan* olarak cezalandırıldığımızı ve bunun da haklı olduğunu kabul eder.

Locke'un çağdaşı Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) Locke'un bu görüşünü hiç inandırıcı

bulmaz. Ona göre bir kişi tüm geçmişini unutsa bile, diğer insanların bilgisine dayanarak tüm haklarına (ve sorumluluklarına) sahip olmalıdır. Gerçekten de tüm geçmişimizi unutsak yaptıklarımızdan sorumlu tutulmalı mıyız? Eğer yapmış olduklarımızı yaparken bilincimiz yerindeyse neden olmasın. Peki o zaman bir kişiyi kişi yapan onun belleği değilse nedir? Fiziksel/biyolojik süreklilik mi? Diyelim ki bir beyin ameliyatı sırasında bir karışıklık olur ve benim beynim yan masada ameliyat olan kişinin bedenine onun beyni de benim bedenime nakledilir. (Dedim ya felsefecilerin düş gücünün sınırı yok. Ama daha sonraki örnekleri okuyana kadar bekleyin.) Benim eski bedenim yeni beyniyle birlikte ölür ama ben sağ kalırım. Bu durumda ben hatırladığım hak ve sorumluluklara mı (bol para ve bir sürü kirli işten dolayı bir sürü dava) yoksa yeni bedenimin hak ve sorumluluklarına mı (beş parasız, borçlu ama namuslu bir kişi) sahibim? Denilebilir beynin neredeyse hak ve sorumlulukların da oradadır. Yani başkalarının bilmediği ama sadece *benim* hatırladıklarına göre mi karar vereceğiz? Bu durumda Locke'un söylediğinden farklı bir şey söylemiyoruz gibi çünkü neden ben hatırladığım şeylerin sahibi ve sorumlusu olayım? Neden Leibniz'in dediği gibi nesnel olarak herkesin gördüğü ve bildiğine göre hak ve sorumluluklarımız belirlenmesin?

Durumu biraz daha karmaşık bir hale getirelim. İnsan beyninin iki lobu çok sayıda sinirle birbirine bağlıdır. Geçmişte şiddetli epilepsi hastalarını bu bağlantıları keserek tedavi ederlerdi. Bu tedavinin ilginç bir sonucu vardır. İki beyin lobu birbirinden ayrılınca ortaya adeta iki farklı "kişi" çıkıyor. Öyle ki söz gelimi sol beyin tarafından kontrol edilen sol göz veya elin yaptıkları diğer beyin tarafından fark edilmediği için kişiye o sol elinle şunları yaptın denince yemin billâh edip böyle bir şey yapmadığını söylüyor (konuşma sağ beyin tarafından kontrol ediliyor). Bu durumdaki bir adam evde eşine sarıldığı zaman sol elinin karısını ittiğinden şikayet ediyor (Parfit, s. 246). Her göze bağımsız olarak, farklı renkler gösterildiğinde (sağ göze kırmızı sol göze mavi) sol el sol gözle görüleni (mavi) sağ el ise sağ gözle görüleni (kırmızı) yazıyor. Bunun konumuz açısından önemi şudur. Bilimcilere göre bağlantı kesildiğinde her iki beyin yarıküresi bağımsız bilinç durumundadır. Eğer Locke gibi düşünecek olursak bu durumu yaşayan insanların bedeninde iki ayrı

kişinin yaşadığı söylenebilir. Ama durum hiç de öyle görüldüğü kadar basit olmayabilir.

Derek Parfit (s. 246247) şöyle bir düşünce deneyi öneriyor. Parfit'in istediği zaman beyninin iki yarıküresi arasındaki bağlantıyı koparabildiğini varsayalım. Bir gün fizik sınavındayken, sınavın bitimine on dakika kala son probleme sıra geliyor. Bu problemin iki yoldan çözülebileceğini fark ediyor. Ancak kötü olan bu yollardan sadece biri doğru ve her iki yolla yapmak da on dakika sürüyor. Bu durumda beynini ikiye bölüyor, her bir beyniyle problemi ayrı yollardan çözmeye çalışıyor (her iki el bağımsız olarak çalışıyor) ve en sonunda beyinlerini birleştirerek doğru sonucu kâğıda işaretliyor. (Bu sadece felsefi bir düşünce deneyidir sakın evde tek başınıza denemeyin!) Parfit'in sorusu şu: Bu sınav sırasında benim bedenimde kaç kişi vardı? 1) Başından sonuna kadar bir kişi. 2) Üç kişi (beyinler birleşik olduğunda varolanlar tek kişi, beyinler ayrı olduğunda da iki ayrı kişi). 3) Dört kişi (beyinler birleşik olduğunda bölünme gerçekleşmeden önce var olan kişi ile bölünmeden sonraki bütünleşmeyle ortaya çıkan kişi farklı kişilerdir ve bölünme sırasında da iki kişi var). İkinci ve üçüncü cevapların bazı sorunları var: İkinci cevaba göre bölünmeden önce bir kişi var, bu kişi bölünme sırasında her nasılsa ortadan yok oluyor. İki kişi belliyor. Sonra onlar da kaybolup baştaki kişi tekrar ortaya çıkıyor. Nasıl olurda bir kişi bu şekilde *süresiz* bir şekilde var olabilir? Üçüncü durumda ise bir kişi aniden yok olduğu gibi, yeniden birleşme sırasında aniden dördüncü bir kişi ortaya çıkıyor. Sanki birinci durum daha az sorunlu gibi görünüyor. Bakalım gerçekten de öyle mi.

"Işınla beni, Scotty!" Kaptan Kirk veya Mr. Spock'ın en sık kullandığı sözlerdi bunlar. *Uzay Yolu* dizisinin de en bilinen sözüdür bu sanırım. Çoğu insanın hayalini süslemiştir ışınlanma. Özellikle trafikte sıkışmışsanız ya da uzun seyahatten hoşlanmıyorsanız ışınlanmak çok cazip gelebilir. Hepimiz bunu çok isterdik sanırım. Ancak aşağıda vereceğim örneklerden sonra ışınlanmayı bir kez daha gözden geçireceğinizi düşünüyorum. Çoğunuz "konvansiyonel" ulaşım araçlarının kıymetini anlayacaksınız. *Uzay Yolu* dizisinde ışınlanmanın teknik ayrıntılarına pek girilmeyordu. Ama şöyleydi herhalde: Kişi ışınlanma odasında atomlarına (ya da her neyse) ayrılıyor sonra da başka bir mekânda cisimleştiriliyordu. Burada söz edeceğim "teletransportasyon" örneği buna çok benziyor,

ama küçük bir farkla: Bir ışınlanma odasında bütün vücudunuz taranıyor, tüm atomlarınız hakkındaki her bilgi hatasız bir şekilde kaydediliyor ve bu bilgi diyelim ki Mars'taki bir üsse yollanıyor. Oradaki ışınlanma odasındaki bir başka cihaz ise bu bilgiden yararlanarak sizi kopyalandığınız andaki gibi atomu atomuna yeniden yaratıyor. Bir başka ayrıntı ise siz tarandıktan sonra bedeniniz tamamen ortadan kaldırılıyor ve birkaç dakika sonra (sizin taranma bilgileriniz Mars'a gidene ve siz yeniden yaratılana kadar) Mars'ta tekrar cisimleşiyorsunuz. *Uzay Yolu*'nun ışınlanmasından tek fark, orada galiba siz aynı atomlardan yaratılıyorsunuz, burada ise sizi aynı tür başka atomlardan yaratıyorlar. Yani dünyada vücudunuzdaki atomlar Mars'a taşınmıyor da oradaki aynı tür atomlarla yaratılıyorsunuz. Bu durumun bir önemi olmamalı çünkü (i) zaten 67 yılda bir bütün atomlarımız yenileniyor ve (ii) modern fizik diyor ki bir atom türündeki atomların hepsi aynı olarak kabul edilmelidir. Böylece biz bu ışınlanma yöntemiyle istediğimiz yere çok hızlı bir şekilde gidiyoruz. Sanırım her birimiz eğer bu yöntem güvenilir ise bu şekilde ışınlanmaya dünden hazırız. Bence o kadar da hevesli olmadan şu dinleyin.

Diyelim ki Dünya'daki cihaz vücudunuzu taradıktan sonra vücudunuzu ortadan kaldırmadı ve siz (kopyanız?) Mars'ta belirlediğinizde Dünya'da da kendinize geldiniz ve size durum açıklandı. Siz hem buradasınız hem de Mars'ta. Hatta görüntülü telefonla Mars'taki "kendinizle" konuşmaya başladınız. Bu durumda eğer buradaki sizseniz, Mars'taki kim? Eğer size şimdi dense ki bu hatayı düzeltmek için buradaki sizi ortadan kaldıracamız, nasılsa aynı zamanda Mars'tayım diyerek buna razı olur musunuz? Eğer olmazsanız bunun daha önceki "normal" ışınlamadan farkı nedir? O ışınlanmada bedeniniz zaten ortadan kaldırılıyordu. Arada sadece birkaç dakikalık bir süre var o kadar. Ancak sanırım bu yeni durum bizim ışınlanma konusundaki hevesimizi kırıyor gibi görünüyor. Çünkü her nedense "normal" ışınlanma durumunda her şey bize normal gelirken şimdi aynı anda farklı yerlerde bulunmak bize ters geldiğinden ışınlanmada bir tuhafılık olduğunu, sanki ışınlandığımızda öldüğümüzü ve gidilen yerde bizim değil de tıpatıp aynı bir kopyamızın belirlediğini düşünmeye başlıyoruz. Ama eğer biz tıpatıp aynısak zaten biz o *kişi* değil miyiz? Yoksa bizi biz (kişi) yapan daha derin bir şeyler mi? Ruh gibi?

Ruha inanmayanlar bile yukarıdaki durum karşısında tereddüde düşeceklerdir. Bu çok anlaşılır bir durum çünkü felsefecilerin de bu sorun karşısında felsefeci olmayanlar kadar kafası karışık. Ruha inananlara da kötü bir haber. Ruh da kişi aynılığı sorununu çözmekte yeterli olamıyor. Öncelikle şunu sormak gerekiyor: Ruh bedenden bağımsız bir töz ise, bilinçten de bağımsız mı, yoksa ruh ve bilinç birlikte olmak zorunda mı? İlk bakışta ruh ve bilincin birlikte olması gerekiyor gibi geliyor. Peki eğer bir insanın tüm belleği tamamen silinirse o kişinin ruhu o bedende kalacak mı? Eğer hala yaşıyorsa kalacak demek durumundayız sanırım. Ama bu durumda ruhun bilinçten bağımsız olduğu, ona ihtiyaç duymadığını kabul ediyoruz. Aslına bakarsanız "reenkarnasyon" olarak bilinen ruhun bedenden bedene göçü düşüncesi ruhun bilinçten bağımsız olduğunu varsayar çünkü ruh bedenden bedene göç ederken yanında eski kişinin bilincini de taşımaz. Bu durumda eğer ruh bedenden ve bilinçten bağımsız bir töz ise ve kişi aynılığını ruh ile açıklamak istersek kişi aynılığı gibi bir sorundan söz etmek bile anlamsızlaşacaktır çünkü ruhun şu anda bu ya da bir başka bedende olması bize o kişinin aynılığı konusunda bir şey söylemez. Bilinçten ayırdığımızda ruhun var olması ile olmaması arasında bir fark kalmıyor. Eğer ruh ve bilinç ayrılmaz ise o zaman da basitlik ilkesi gereği hakkında bilgimiz olabilecek bilinç varken ne olduğuna dair en küçük bir delil olmayan ruh gibi bir töz varsaymak anlamsızlaşıyor.

Işınlama örneğimize dönersek şunu söyleyebiliriz. Ruh eğer Dünya'da kaldıysa Dünya'daki benim, Mars'taki sadece bir kopya. Bu bizim yukarıda söz ettiğimiz sezgilerimizle uyuyor ama diğer yandan "normal" ışınlamada gerçekten bir yerden başka bir yere ışınlandığımız düşüncesi sezgilerimize aykırı gelmiyor. Bu durumda ruhumuz da mı ışınlanıyor? O halde ruh bir cihazla ışınlanabilen maddi bir varlık olmalı ki bu da ruhun tanımına uymuyor. Ruhun bir şekilde ortaya çıkan her kopyaya "bölündüğü"nü söyleyebiliriz ama bu durumda da fiziksel olmayan bir nesnenin nasıl bölündüğünü açıklamamız gerekir. Ya da ruhun ortaya çıkan her kopyada eşit şekilde bulunduğunu söyleyebiliriz; bu durumda biz aynı zamanda birçok yerde bulunabilir, farklı deneyimler yaşayabilir, telepati gibi bir güçle haberleşebilir ve adeta süper bir organizmaya

Düzeltilme

2007/1 sayılı Haber Bültenimizin 121-124 sayfalarında Ayhan SOL tarafından yazılmış olan "Zeki Tasarım Düşüncesinin Evrimi" başlıklı yazının 122 inci sayfa ikinci sütunda ve 123 üncü sayfa birinci sütunda metin içinde yıldız (*) isareti ile gönderme yapılmış olan "Bu özet Elliott Sober. 1993. Philosophy of Biology. Oxford University Press'den yararlanılarak yapılmıştır" şeklindeki iki dip not bir hata sonucu sayfada görünmemiştir, düzeltilir özür dileriz.

dönüşebiliriz. Düşünsenize kendinizden birkaç bin/milyon tane yaptığınızı. Bu kadar felsefecilerin bile düş gücünü aşıyor doğrusu. Eğlenceli bir bilim-kurgu öyküsünün konusu olabilir belki.

Bence felsefi olarak en kabul edilebilir görüş kişiyi hem bedensel süreklilik hem de psikolojik süreklilik ve bağlantı ile açıklayan görüşler. Bu durumda ışınlama sırasında bir başka kopyanız ortaya çıkacak olursa o da sizin aynınız olacağına göre onu kendiniz olarak kabul etmemeniz için bir neden yok. Evet bir süre sonra bu bireyler farklılaşacaklar ama zaten sürekli değişmiyor muyuz? Hayatta yapmak istediğiniz şeylerin bazılarını da kopyanız yapsa bu fena mı olurdu? Peki ya ışınlama sırasında bedeninizi ortadan kaldırmayı unutsalar ve bir tıpatıp kopyanız Mars'ta cisimleşse. Sonra da kalbinizde (Dünya'dakinin) ışınlama sırasında bir hasar olduğu ortaya çıkarsa ve sadece bir saat ömrünüz kaldığını öğrenseniz ne düşünürsünüz? Parfit bunu şu şekilde soruyor: Mars'ta bir kopyanız olduğu halde ölmeniz, bildiğimiz yaşamak ile aynı şey mi yoksa daha az bir şey mi, yani ölmek demek mi? Parfit'e göre bu yaşamakla neredeyse aynı şey çünkü siz demek sizin bedeniniz demek, sizin düşünceleriniz, geleceğe dair planlarınız, projeleriniz demek. Sizin arzu ve istekleriniz demek. Eğer bunlar yaşayacaksa siz de yaşayacaksınız demektir. Parfit kendisi bu fikre ulaştıktan sonra eskisinden daha az bencil olduğunu, diğer insanlara daha fazla yakınlaşmış hissettiğini, ölümden daha az korktuğunu söylüyor çünkü eğer sizin düşünceleriniz, projeleriniz başkaları tarafından devam ettiriliyorsa, evet bu kuşkusuz siz bilinen anlamıyla yaşıyorsunuz demek olmayabilir ama bir şekilde siz de sürüyorsunuz demektir. Belki de sanatçıların, bilim insanlarının, devlet adamlarının geleceğe bir eser, bu dünyada sürdürülebilecek bir miras bırakma arzularının ardında yatan sezgi/duygu bu olsa gerek.

Değinilen Kaynaklar

Leibniz, Gottfried Wilhelm, *New Essays on Human Understanding*, eds. Peter Remnant and Jonathan Bennett (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1996).

Locke, John, *An Essay concerning Human Understanding*, ed. Peter H. Nidditch (Oxford: Clarendon Press, 1975).

Parfit, Derek, *Reasons and Persons* (Oxford: Clarendon Press, 1987).